

อารัก্ষ์บ้าน- อารัก্ষ์เมือง การดำรงอยู่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์ ในวิถีชีวิตไทย-ไทในปัจจุบัน*

ศิวพร ณ ถลาง**

บทคัดย่อ

ความเชื่อเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทและชาติพันธุ์ต่างๆ ในอุษาคเนย์ บทความนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ประการแรก เพื่อนำเสนอบทสังเคราะห์ลักษณะการดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์ในสังคมไทยปัจจุบันจากกรณีศึกษา ๒ กรณี คือ กรณีศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์บ้านของชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย และ กรณีศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารัก্ষ์เมืองเชียงใหม่ ผลจากการสังเคราะห์ข้อค้นพบที่สอดคล้องกันจากทั้งสองกรณีศึกษาเป็นประเด็นเรื่องพลวัตและการผสมผสานทางความเชื่อและพิธีกรรมระหว่างความเชื่อเรื่องผีอารัก্ষ์ของชาวไทลื้อกับชาวไทยวนล้านนา และระหว่างความเชื่อเรื่องผีอารัก্ষ์กับพุทธศาสนา นอกจากนี้ ทั้งสองกรณีศึกษายืนยันว่าความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์ยังคงมีบทบาททางจิตใจและบทบาททางสังคม

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของบทสังเคราะห์ที่นำเสนอให้โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ปี ๒๕๕๓ เรื่อง “บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์ในสังคมไทยปัจจุบัน” โดยมี ศาสตราจารย์ ดร. ศิวพร ณ ถลาง เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยและมีวิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ๒ เรื่องภายใต้โครงการนี้ คือ วิทยานิพนธ์เรื่อง “พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารัก্ষ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย”(๒๕๕๔) ของ นางสาวอัมพิกา ยะคำป้อ และวิทยานิพนธ์เรื่อง “การดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารัก্ষ์เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน” (๒๕๕๔) ของ นางสาวพิมพ์นภัส จินดาวงศ์

** ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย และผู้อำนวยการศูนย์ไทยศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประการที่ ๒ บทความนี้นำเสนอบทอภิปรายอันเป็นข้อสังเกตจากภาคสนามของผู้เขียนที่ได้เห็นปรากฏการณ์ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ในดินแดนชนชาติไทกลุ่มต่างๆ ในหลายแง่มุม ทั้งในฐานะความเชื่อดั้งเดิม ทั้งปรากฏการณ์ทางความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ที่มีการผนวกรวมกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและผีวีรบุรุษ และปรากฏการณ์การใช้ผีอารักษ์ในฐานะเป็นสื่อแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในบริบททางสังคมไทยในปัจจุบัน

Village and City Guardian Spirits

Persistence of Belief and Ritual Concerning Guardian Spirits in Current Thai-Tai Societies

Siraporn Nathalang

ABSTRACT

The belief in guardian or territorial spirits is a kind of indigenous belief of Tai speaking people and other ethnic groups in Southeast Asia. This paper has two objectives. The first objective is to synthesize the persistence of belief and ritual concerning guardian spirits in the present-day context of Thai society from two case studies. The first case study is the study of the village guardian spirits at Ban Mai Lung Khon, Mae Sai District, Chiangrai Province and the second is the study of the Chiangmai city guardian spirit. The two case studies reveal common findings regarding the dynamism and the syncretism of the belief in guardian spirits. The dynamistic aspect in the first case study concerns the integration of the guardian spirit belief of the Tai Lue, newcomers from Sipsongpanna who settled in Ban Mai Lung Khon, and that of the Tai Yuan, the local northern Thai people. The second case study reveals the syncretistic aspect of the integration between an indigenous belief in guardian spirits and Buddhism.

The second objective of this paper is to present an extended discussion concerning the persistence and the dynamism of guardian spirit belief in Thai and Tai societies with respect to several aspects from the observation of the author's field experience in Tai speaking

societies: guardian spirits as Tai indigenous beliefs; the current phenomena of the integration between guardian and ancestral spirits and the spirits of the local heroes in several cases in Thai-Tai societies; and the use of guardian spirit shrines as an expression of Tai ethnic identity in the social context of present-day Thailand.

ความนำ

แต่เดิมนั้น คนชาติไท (Tai speaking peoples) ซึ่งรวมทั้งคนไทย (Thai) ในประเทศไทย มีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีหลายประเภท เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีดำ (ancestor spirits) ซึ่งเป็นผีในสายตระกูลของครอบครัว, ผีที่เกี่ยวกับธรรมชาติ (natural spirits) ไม่ว่าจะเป็นผีฟ้า แม่โพสพ ผีไร่ ผีนา ผีน้ำ ผีดิน, และผีอารักษ์ (guardian spirits) ซึ่งเป็นผีที่ปกป้องรักษาให้ความปลอดภัยกับผู้คนในขอบเขตของพื้นที่ (territorial spirits)

คนที่พูดภาษาตระกูลไทที่อยู่นอกประเทศไทยและคนไทยในประเทศไทยล้วนมีความเชื่อเรื่อง “เจ้าที่” (Lord of the Land) หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น “เจ้าของพื้นที่” ซึ่งเราอาจเรียกว่าเป็น “ผีอารักษ์” เพราะมีหน้าที่หลักในการให้การคุ้มครองคนในพื้นที่ให้ปลอดภัย ซึ่งแจ่มแจ้งได้ในหลายระดับพื้นที่ เช่น ผีเรือน พระภูมิเจ้าที่เป็นอารักษ์ระดับครัวเรือน (house spirits), ผีบ้านซึ่งเป็นอารักษ์ระดับหมู่บ้าน (village guardian spirits) ซึ่งในภาคต่างๆ มีชื่อเรียกต่างกัน คนไทยทางภาคเหนือเรียกว่า *เสือบ้าน*, คนไทลื้อ คนไทใหญ่ ก็มีผีอารักษ์บ้านที่มักเรียกว่า *เสือบ้าน* หรือ *เจ้าบ้าน* และมักมีการตั้ง *หอเสือบ้าน* หรือ *ศาลเจ้าบ้าน* ไว้ต้อนรับเข้าหมู่บ้านหรือทำหมู่บ้านเพื่อปกป้องดูแลผู้คนในเขตปริมณฑลหมู่บ้าน รวมทั้งดูแลไร่นาของชาวบ้านด้วย ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยและคนลาวมีผีอารักษ์ระดับหมู่บ้านที่เรียกว่า *ผีปู่ตา* ซึ่งก็จะมี *ศาลปู่ตา*, ส่วนในระดับเมืองก็จะมีผีเมือง (city guardian spirits) ทั้งนี้อาจใช้คำต่างกันไปในแต่ละกลุ่มว่า *ผีเมือง* *เสือบเมือง* *หลักเมือง* หรือ *ผีมหะศักดิ์*, หากเป็นระดับประเทศก็จะมีพระสยามเทวาธิราช

คนชาติไทบางกลุ่มมีธรรมเนียมการตั้งหมู่บ้านด้วยการปักเสากลางหมู่บ้านให้รู้ที่หมายว่าที่ใดเป็นเป็นศูนย์กลางหมู่บ้าน เช่น คนไทลื้อ คนไทใหญ่เรียกเสานี้ว่า *ใจบ้าน* (heart of the village) หรือ *เสาใจบ้าน* ส่วนคนลาวและคนอีสานเรียกเสาที่ปักเป็นหลักกลางหมู่บ้านว่า *หลักบ้าน* หรือ *เสาหลักบ้าน* ต่อมาชาวบ้านในชั้นหลังบางทีก็นับ เสาใจบ้าน หรือ หลักบ้าน เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเซ่นไหว้บูชาเช่นเดียวกับอารักษ์บ้าน



ใจบ้าน, ไทลื้อ สิบสองปันนา

บทความนี้ประกอบด้วยข้อเขียน ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ เป็นบทสังเคราะห์ประเด็นที่เป็นข้อค้นพบที่สอดคล้องกันจากงานวิจัยสองเรื่อง คือ จากงานวิจัย เรื่อง “พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอมะสาय จังหวัดเชียงราย” (ต่อไปจะเรียกว่า “งานวิจัยเรื่องอารักษ์บ้านไม้ลุงชน”) ของนางสาวอัมพิกา ยะคำป้อ ซึ่งสนใจศึกษาพลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ **อารักษ์บ้าน** และงานวิจัยเรื่อง “การดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน” (ต่อไปจะเรียกว่า “งานวิจัยเรื่องอารักษ์เมืองเชียงใหม่”) ของนางสาวพิมพ์นภัส จินดาวงศ์ซึ่งสนใจศึกษาการดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ **อารักษ์เมือง** และ ส่วนที่ ๒ ของบทความ คือ บทอภิปรายอันเป็นข้อสังเกตของผู้เขียนเกี่ยวกับพลวัตและการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ ทั้งในบริบทของประเทศไทยและในดินแดนชนชาติไทนอกประเทศ

๑. บทสังเคราะห์ข้อค้นพบที่สอดคล้องกันในสองกรณีศึกษา: การผสมผสานความเชื่อและบทบาทของพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ในปัจจุบัน

ผู้เขียนขอสังเคราะห์ประเด็นที่เป็นข้อค้นพบที่สอดคล้องกันในงานวิจัยเรื่องอารักษ์บ้านไม้ลุงชน และ งานวิจัยเกี่ยวกับอารักษ์เมืองเชียงใหม่ใน ๒ ประเด็นใหญ่ๆ คือ ประเด็นเรื่องเกี่ยวกับการผสมผสานทางความเชื่อ และประเด็นเรื่อง

บทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ในบริบทสังคมภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน

๑.๑. ประเด็นเรื่องการผสมผสานทางความเชื่อ

- กรณีศึกษาอารักษ์บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

งานวิจัย เรื่อง อารักษ์บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เป็นกรณีศึกษาที่จะชี้ให้เห็นประเด็นเฉพาะในเรื่องของ “การอพยพความเชื่อเรื่องผีของชาติพันธุ์” ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อคนไทลื้ออพยพจากสิบสองปันนามาตั้งหมู่บ้านที่บ้านไม้ลุงชน ที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายในประเทศไทย คนไทลื้อได้ “อพยพผีบ้าน” หรือ “เจ้าบ้าน” มาด้วย เมื่อตั้งชุมชนก็มีการตั้ง ใจบ้าน (ซึ่งเป็นเสาไม้ ๕ เสา ซึ่งมีเสาตรงกลางขนาดสูงสุด และอีก ๔ เสาขนาดต่ำกว่า เป็นบริวารรายรอบ) และตั้ง ศาลเจ้าบ้าน ใกล้กับบ่อน้ำหลวง ซึ่งเป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีการตั้งหมู่บ้านของคนลื้อ และในระยะแรกที่ยังเป็นหมู่บ้านทำนา ก็มีการเลี้ยงผีอารักษ์บ้านที่คนไทลื้อเรียกว่า “เลี้ยงเมือง” ในช่วงก่อนฤดูทำนาเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์

การที่คนไทลื้อนำเอาความเชื่อเรื่องผีของชาติพันธุ์ คือ อารักษ์บ้าน ประเพณีในการตั้งเสาใจบ้าน ศาลเจ้าบ้านและบ่อน้ำของหมู่บ้านมาใช้ในการตั้งชุมชนที่บ้านไม้ลุงชนเป็นการยืนยันว่า เมื่อมีการอพยพย้ายถิ่นฐาน ชนชาติพันธุ์ไทเกื้อวัฒนธรรมโดยเฉพาะความเชื่อและพิธีกรรมมาด้วย ประเด็นนี้สอดคล้องกับวิทยานิพนธ์ของพุ่มพวง อภิวังศ์ (๒๕๕๐) เรื่อง “การใช้คติชนในการสร้างอัตลักษณ์ไทลื้อที่บ้านห้วยไคร้ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน” ที่พบว่าชาวไทลื้อที่อพยพจากฝั่งลาวมาอาศัยอยู่ที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่านก็อพยพเอา “เจ้าพ่อม้าขาว” ซึ่งเป็นทั้งผีบรรพบุรุษและผีอารักษ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มาด้วยเช่นกัน

จากข้อมูลจากภาคสนามที่บ้านไม้ลุงชน พบว่าเมื่อชาวไทลื้ออพยพเข้ามาอยู่ในบริบทใหม่คือทางภาคเหนือของประเทศไทย คติความเชื่อเดิมของคนไทลื้อเรื่องอารักษ์บ้านได้เกิดปรากฏการณ์การผสมผสานความเชื่อที่น่าสนใจหลายประการ ดังนี้

- การผสมผสานความเชื่อเรื่อง “เจ้าบ้าน” ของไทลื้อกับ “ผีของเจ้าถิ่น”

งานวิจัยของอัมพิกา ยะคำป้อ สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์นี้อย่างชัดเจน

เนื่องจากชาวบ้านที่บ้านไม้ลุงชนได้ตั้งศาลเจ้าพ่อคำแดงในบริเวณที่เป็นศาลใจบ้านเดิม และต่อมาเรียกบริเวณนั้นว่า “ศาลเจ้าพ่อคำแดง” อันเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่ประกอบด้วยศาลหลายหลัง คือ ศาลเจ้าพ่อคำแดง ศาลเสนาซ้าย ศาลเสนาขวา และใจบ้าน ทั้งหมดนี้ ชาวบ้านรวมเรียกเป็น “อารักษ์บ้าน” หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นได้ใช้ชื่อว่า ศาลเจ้าพ่อคำแดง ซึ่งเป็นอารักษ์หลวงของเมืองเชียงใหม่ เท่ากับว่า คนไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนหันมายอมรับชื่อ “เจ้าพ่อคำแดง” มาเป็นอารักษ์บ้านของตน ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านไม้ลุงชนก็เช่นสรวงบูชาทั้งเจ้าพ่อคำแดง เสนาซ้าย เสนาขวา และใจบ้าน ในฐานะ “อารักษ์บ้าน”

ข้อค้นพบที่ว่าใจบ้านหรือผิอารักษ์บ้านของคนไทลื้อในปัจจุบันที่บ้านไม้ลุงชนใช้ชื่อว่า “เจ้าพ่อคำแดง” เป็นปรากฏการณ์จากภาคสนามที่น่าสนใจ ทำให้เราเรียนรู้ว่าผิของชาติพันธุ์ต้องยอมพ่ายแพ้หรือยอมผสมผสานกับผิของท้องถิ่นล้านนาที่มีอำนาจมากกว่า เพราะ “เจ้าหลวงคำแดง” ถือเป็นอารักษ์หลวงของล้านนาในสังคมสมัยก่อน ซึ่งในประเด็นนี้ พบได้ในงานวิจัยชิ้นอื่นๆที่มีมาก่อนหน้านี้ เช่น ในบทความเรื่อง “Spirit Cults among Akha Highlanders of Northern Thailand” มีข้อค้นพบว่าว่า ผิของชาติพันธุ์อ่าข่าทางภาคเหนือของประเทศไทยต้องยอมต่ออำนาจของผิของชาติพันธุ์ไท (Kammerer 2003) หรือ งานวิจัยเรื่อง ผิเจ้านาย ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (๒๕๒๗) ที่ชี้ให้เห็นว่า ทุกวันพระ ผิท้องถิ่นล้านนาจะมีการประชุมกันและต้องรายงานผลการประชุมต่อเจ้าพ่อหลักเมืองที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งสะท้อนอำนาจที่เหนือกว่าของหลักเมืองกรุงเทพฯที่มีต่อผิท้องถิ่นระดับภูมิภาค

ดังนั้น ข้อมูลจากภาคสนามเรื่องการดำรงอยู่ของอารักษ์บ้านไม้ลุงชนทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในเรื่องการรับ การปรับและการสังสรรค์ทางวัฒนธรรมเมื่อมีการอพยพของคนจากถิ่นหนึ่งเข้าไปอยู่ในอีกถิ่นหนึ่ง อันเป็นปรากฏการณ์ที่จะตั้งเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับการผสมผสานทางวัฒนธรรม และทฤษฎีเกี่ยวกับการยอมรับอำนาจของ “เจ้าถิ่น” ได้ต่อไป

- การรับและบูรณาการกับพิธีกรรมของคนไทยวน

จากข้อมูลภาคสนามของอัมพิกา ยะคำป้อ พบว่า เดิมทีการประกอบ

พิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์บ้าน ในหมู่บ้านไม้ลุงชน มีพิธีเดียว คือ “พิธีเลี้ยงเมือง”^{*} ในเดือน ๙ เพื่อความอุดมสมบูรณ์เป็นหลัก แต่ต่อมามีการประกอบพิธีเพิ่มอีก ๒ พิธี คือ พิธีสังเคราะห์บ้าน และ พิธีสืบชะตาบ้าน ซึ่งได้รับอิทธิพลพิธีกรรมของไทยวน การที่ชาวบ้านไทลื้อบอกว่า ประกอบพิธีกรรมทั้งสองนี้มานานแล้ว ก็ยังสะท้อนให้เห็นการรับและบูรณาการพิธีกรรมของคนไทยวนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชน

- กรณีศึกษาพิธีอารักษ์เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน

งานวิจัย เรื่อง อารักษ์เมืองเชียงใหม่ นับเป็นกรณีศึกษาที่เสนอให้เห็นประเด็นเรื่องการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ซึ่งในงานวิจัยเรื่องนี้จะชี้ให้เห็นในกรณีของพิธีบูชาเสาอินทขิลที่วัดเจดีย์หลวง และในกรณีของพิธีสืบชะตาเมืองที่เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในการเข้ามาเป็นผู้ประกอบพิธี ซึ่งดูเหมือนพิธีสืบชะตาเมืองนี้จะเข้ามาแทนที่พิธีบูชาผีเมืองแต่เดิม

งานวิจัยของพิมพ์นภัส จินดาวงศ์ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นการประกอบพิธีกรรมที่กระทำเพื่อสิริมงคลของเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะ พิธีบูชาเสาอินทขิล และพิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่ สะท้อนการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา กล่าวคือ

- พิธีบูชาเสาอินทขิล ซึ่งก็คือ การบูชาเสาหลักเมือง ก็เป็นไปตามคติความเชื่อดั้งเดิมเรื่อง หลักเมือง หรือ อารักษ์เมือง เทียบเคียงได้กับความเชื่อของชนชาติไทเรื่อง หลักบ้าน และหลักเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางและศูนย์กลางทางจิตใจของทั้ง ระดับบ้าน และระดับเมือง ที่น่าสนใจ คือ เดิมทีเสาอินทขิลอยู่ที่วัดสะดือเมือง โดยชื่อวัดก็สะท้อนความเชื่อเรื่อง “ศูนย์กลางของเมือง” แต่ต่อมาเสาอินทขิลได้ถูกย้ายไปอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง ยิ่งไปกว่านั้น ตัวเสาอินทขิลถูกรอบด้วยพระพุทธรูปอันสะท้อนอำนาจของพุทธศาสนาเหนือความเชื่อดั้งเดิมอย่างชัดเจน แต่ก็ที่น่าสนใจที่

* ชาวไทลื้อที่บ้านไม้ลุงชนเรียกพิธีเลี้ยงผีอารักษ์หมู่บ้านว่า “พิธีเลี้ยงเมือง” คงจะเป็นเพราะเคยเลี้ยงผีอารักษ์ระดับเมืองมาตั้งแต่ครั้งอยู่ที่สิบสองปันนาก่อนที่จะอพยพมาอยู่ที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

ในวัดเจดีย์หลวงก็มีต้นไม้ใหญ่ที่เรียกว่า ไม้หมายเมือง อันเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทอีกเช่นกัน วัดเจดีย์หลวง จึงเป็นเสมือนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของทั้งคติความเชื่อทางพุทธศาสนาและคติความเชื่อดั้งเดิมที่ผสมผสานอยู่ด้วยกัน

- พิธีสืบชะตาเมือง ซึ่งก็คือ พิธีทำบุญเมืองเพื่อความเป็นสิริมงคลของเมืองเชียงใหม่ โดยฐานคิดก็ไม่ใช่พิธีทางพุทธศาสนา แต่ที่น่าสนใจคือ ผู้ประกอบพิธีคือพระสงฆ์ แต่ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ใช้ประกอบพิธีกลับไม่ใช่วัด แต่เป็นกำแพงเมืองและประตูเมือง รวม ๑๐ จุด ซึ่งน่าจะเป็นฐานคิดแบบความเชื่อดั้งเดิมที่เชื่อว่ามีการ์เมืองอยู่ตามทิศต่างๆ นอกจากนั้น ตามขั้นตอนการประกอบพิธียังมี พิธีขึ้นท้าวทั้ง ๔ หรือท้าวทั้ง ๕ ซึ่งคือเทวดาประจำทิศ ๔ ทิศ และแม่ธรณี ซึ่งเป็นฐานความเชื่อดั้งเดิม พิธีบูชาอาร์ักษ์เมืองผ่านการก่อกองทรายและจุดเทียนมีการรำลึกถึงอาร์ักษ์เมืองเชียงใหม่ต่างๆ เช่น เจ้าหลวงคำแดง พญาเม็งราย และวิญญูณบุรพกษัตริย์ต่างๆ ส่วนสัญลักษณ์โดยเฉพาะวัตถุสัญลักษณ์ก็เป็นไปเพื่อความอุดมสมบูรณ์ เช่น ข้าว มะพร้าว ผลไม้ ไม้สะหรี เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้น เวลา ที่มีพิธีสืบชะตาเมืองบางครั้งก็จัดขึ้นเมื่อบ้านเมืองมีภัยภัยพิบัติทั้งทางธรรมชาติ ทางสังคม และการเมือง

ข้อมูลและการค้นพบจากงานวิจัยเรื่องนี้ได้ช่วยเสริมประเด็นเรื่องการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาเพิ่มเติมจากกรณีศึกษาอื่นๆ ที่มีมาก่อนหน้านี้ เช่น พิธีบุญบังไฟซึ่งคือพิธีขอฝนเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ที่ชาวบ้านประกอบพิธีเพื่อร้องขอต่อแถนหรือเทวดาแห่งฟ้าฝน มักจะมีการทำบังไฟในวัดและโดยพระสงฆ์ (ซึ่งก็คือลูกชาวบ้าน) บางครั้งเมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลยังมีการสวดคาถาปลาช่อนหรือเทศน์พญาคันคาก, พิธีบูชาพระธาตุในอีสานในบางพื้นที่และบางเวลาก็มีการเอาน้ำมารดพระธาตุเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ (ปฐมพงษ์สุวรรณ ๒๕๔๘) สะท้อนให้เห็นการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับการประนีประนอมผสมผสานกับพุทธศาสนา ล้วนเป็นข้อมูลที่สะท้อนการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา

๑.๒ ประเด็นเรื่องบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ในปัจจุบัน

ข้อมูลจากภาคสนามและบทวิเคราะห์จากงานวิจัยทั้ง ๒ เรื่องสะท้อนข้อค้นพบที่สอดคล้องกันในเรื่องบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ในการสร้างขวัญและกำลังใจและตอบสนองความปรารถนาระดับบุคคล บทบาทในการเป็นศูนย์รวมของผู้คนในระดับชุมชนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ตลอดจนบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ไทลื้อและวัฒนธรรมของชาวเชียงใหม่

- บทบาทในการตอบสนองความต้องการทางใจในระดับบุคคล

ไม่ว่าจะเป็นพิธีบูชาอารักษ์บ้านไม้ลุงชนหรือพิธีบูชาอารักษ์เมืองเชียงใหม่ก็มีบทบาทในการสร้างขวัญและกำลังใจให้ปัจเจกบุคคล ในอดีต ชาวบ้านประกอบพิธีกรรมเพื่อร้องขอความอุดมสมบูรณ์ให้ไร่นาของตน ในปัจจุบัน แม้นคนในบ้านไม้ลุงชนจะเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ทำการค้าเพราะอยู่บริเวณชายแดน แต่อาชีพค้าขายก็มีความเสี่ยง ต้องการที่พึ่งทางใจและความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สินซึ่งก็ต้องบนบานศาลกล่าวร้องขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือ “เจ้าบ้าน” ให้คุ้มครองและดลบันดาลให้ในสิ่งที่ปรารถนา ในกรณีของการเข้าร่วมพิธีทำบุญเมืองหรือสืบชะตาเมืองเชียงใหม่ ชาวบ้านหลายคนก็บนบานศาลกล่าวต่ออารักษ์เมืองให้คุ้มครองและดลบันดาลให้ในสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องการเช่นกัน

- บทบาทในการเป็นศูนย์รวมผู้คนในชุมชนและในสังคม

ในหมู่บ้านไม้ลุงชน แม้นคนไทลื้อจะเป็นคนส่วนใหญ่ในชุมชน แต่ก็มีคนไทใหญ่และคนไทยวนอยู่ด้วยซึ่งต่างก็เข้าร่วมใน “พิธีเลี้ยงเมือง” เช่นกัน เพราะถือเป็นประเพณีของหมู่บ้านไม้ลุงชน ในแง่นี้ พิธีบูชาอารักษ์บ้านในนามของการบูชา “เจ้าพ่อคำแดง” จึงมีบทบาทในการเชื่อมโยงสมานฉันท์ชาติพันธุ์ต่างๆในหมู่บ้านไม้ลุงชน จึงนับได้ว่าพิธีกรรมนี้เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในบ้านเดียวกัน ไม่ใช่เฉพาะของคนไทลื้อเท่านั้น

ส่วนงานวิจัย เรื่อง อารักษ์เมืองเชียงใหม่ ก็วิเคราะห์อย่างสอดคล้องกันว่า พิธีสืบชะตาเมือง พิธีบูชาอินทิล มีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์รวมจิตใจให้ชาวเชียงใหม่ เพราะพิธีกรรมเป็นการสร้างเสริมพลังเพื่อบูชาขวัญเมืองและหลักเมืองซึ่ง

จะทำให้อารักษ์เมืองเชียงใหม่ปกป้องคุ้มครองคนเชียงใหม่ที่อยู่ใน “เขตอารักษ์” ของผีเมือง ในแง่นี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมอารักษ์เมืองจึงมีบทบาทในการสร้างความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้คนเชียงใหม่

- บทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ในสังคมไทยปัจจุบัน

งานวิจัย เรื่อง อารักษ์บ้านไม้ลุงชน ไตวิเคราะห์ว่า “พิธีเลี้ยงเมือง” ซึ่งเป็นการบูชาอารักษ์บ้าน ทั้ง ใจบ้าน และ เจ้าบ้าน มีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมของคนไทลื้อแม้ย้ายมาอยู่ในประเทศไทยซึ่งเป็นบริบทใหม่ คนไทลื้อในหมู่บ้านไม้ลุงชนยังคงมีสำนึกที่จะต้องสืบทอดและสืบสาน “พิธีเลี้ยงเมือง” ตามประเพณีดั้งเดิม ส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์เมืองเชียงใหม่ ทั้งพิธีสืบชะตาเมือง พิธีบูชาอินทขิล ก็เป็นการสืบสานประเพณีของชาวเชียงใหม่ โดยเฉพาะเมื่อได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณและบุคลากรจากราชการเนื่องจากเป็นนโยบายของภาครัฐในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของแต่ละจังหวัดในปัจจุบัน

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาอารักษ์บ้านและอารักษ์เมืองยังคงดำรงอยู่ในสังคมภาคเหนือ และยังมีบทบาทในการสร้างขวัญและกำลังใจ ทั้งในระดับปัจเจก ระดับหมู่บ้าน และระดับเมือง และเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาติพันธุ์ไทลื้อและไทยวนในสังคมปัจจุบัน อันเป็นข้อค้นพบจากงานวิจัยทั้ง ๒ เรื่องที่สอดคล้องกัน

แม้ว่า ในปัจจุบัน ดูเหมือนว่าสังคมไทย “เจริญทางวิทยาศาสตร์” มากแล้ว และแม้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนามาช้านานแล้ว แต่ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ก็ยังคงมีบทบาทในการสร้างขวัญและกำลังใจ และยังคงตอบสนองความต้องการความมั่นคงทางจิตใจของคนไทยอยู่ มิได้เสื่อมสลายไปจากสังคมไทย

การศึกษาพลวัต การดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อดั้งเดิมและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์จึงเป็นประเด็นที่สำคัญในการทำความเข้าใจกับวิถีคิด วิถีการ และวิธีการจัดการแก้ปัญหาทางสังคมของคนในสังคมไทยโดยผ่านกลไกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมซึ่งวางอยู่บนฐานความเชื่อและศรัทธาในอำนาจเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ในสังคมเชื่อว่าจะช่วยปัดเป่าความทุกข์ และทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจในยามที่รู้สึก “มีปัญหา” รูปแบบของพิธีกรรมอาจมีความ

หลากหลายในแต่ละท้องถิ่น การผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาในแต่ละกรณีหรือในแต่ละท้องถิ่นอาจมีหลายระดับ ตลอดจนประเด็นเรื่องบทบาทของภาครัฐในการเข้ามาจัดการสืบสานพิธีกรรมของแต่ละท้องถิ่น อันจะเป็นประเด็นให้ศึกษาในแง่ความเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบในพิธี ความหมายของพิธีกรรมที่อาจจะเปลี่ยนไปในปัจจุบัน ล้วนเป็นประเด็นที่น่าสนใจที่จะวิจัยต่อไป นอกจากนี้ การวิจัยในประเด็นเหล่านี้ยังสามารถขยายผลได้อีกมากหากมีการดำเนินการในเชิงการศึกษาเปรียบเทียบเมื่อมีกรณีศึกษาต่างๆมากขึ้น หรือเมื่อมีการศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนคล้ายหรือความแตกต่างจากกรณีศึกษาในภูมิภาคอื่นๆ ต่อไป

๒. บทอภิปรายลักษณะการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ในสังคมชนชาติไทในปัจจุบัน

ในส่วนนี้ ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีอารักษ์ในสังคมชนชาติไทกลุ่มต่างๆ รวมทั้งตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับพลวัตของความเชื่อเรื่องผีอารักษ์และการใช้ความเชื่อเรื่องผีอารักษ์เป็นสื่อแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ซึ่งผู้เขียนขอเสนอเป็น ๕ ประเด็นใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๑ ผีอารักษ์เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไท

จากการสำรวจดินแดนชนชาติไทกลุ่มต่างๆ อาจสรุปได้ว่า ชนชาติไทล้วนมีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีอารักษ์ คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองปกป้องดูแลชีวิตต่างๆ ในเขตปริมณฑล (territory) ที่อยู่ในความรับผิดชอบ พบว่าคนไทกลุ่มต่างๆ มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ ทั้งอารักษ์บ้าน และอารักษ์เมือง มีการสร้างบ้านหรือหอให้ผีอารักษ์อยู่และเพื่อไปเช่นสรวงบูชา

กลุ่มชนดั้งเดิมที่ยังนับถือผีอยู่และไม่ได้หันมารับพุทธศาสนายืนยันความเชื่อนี้ได้เป็นอย่างดี เช่น คนจ้วงในเวินชาน ยูนนานหรือในกวางสีมีความเชื่อเรื่องเจ้าบ้าน และมีศาลเจ้าบ้านก่อนทางเข้าหมู่บ้าน ส่วนไทดำในเวียดนามเหนือมี ผีบ้านหรือ เลื้อบ้าน มีหอผีบ้านซึ่งมักตั้งอยู่บริเวณต้นไม้ใหญ่ที่เรียกว่า “ดงเลื้อบ้าน” และมีผีเมือง มีพิธีเสนเมือง (สุมิตร ปีติพัฒน์ ๒๕๔๕) แม้คนไทที่รับพุทธศาสนาแล้ว เช่น ไทลื้อ ไทใหญ่ ลาว ก็ยังคงมีความเชื่อเรื่อง ผีบ้าน เจ้าบ้าน เลื้อบ้าน หรือ เทวดาบ้าน เจ้าเมือง หรือ เทวดาเมืองอยู่

ขอยกตัวอย่างภาพจากภาคสนามในดินแดนชนชาติไทหลายกลุ่มมาให้ดูดังนี้



เจ้าบ้าน

ศาลผีเจ้าบ้านของชนชาติจ้วง หม่ากวน มณฑลยูนนาน ๒๐๐๙

ชาวจ้วงมีความเชื่อเรื่อง “เจ้าบ้าน” อารักษ์บ้าน และ เจ้าที่ในไร่นา จากประสบการณ์ภาคสนามที่ได้เดินทางไปหมู่บ้านชาวจ้วงที่หม่ากวน เหวินชาน มณฑลยูนนาน ใน พ.ศ. ๒๕๕๑ ผู้เขียนได้เห็น ศาลเจ้าบ้านของชาวจ้วงที่อยู่ปากทางเข้าหมู่บ้าน และได้เห็นศาลผีนาที่ตั้งอยู่ใกล้ๆ กับทุ่งนาในฐานะ “อารักษ์ไร่นา” สอดคล้องกับที่หลี่ ฟู่ เซินเขียนไว้ในหนังสือเรื่อง ชาวจ้วง ว่า ชาวจ้วงมีความเชื่อเกี่ยวกับพระภูมิเจ้าที่ของหมู่บ้านและทุ่งนาซึ่งในวัฒนธรรมของชาวจ้วงก็จะมีพิธีเช่น สรวงบูชาเจ้าที่ทั้งสองประเภท (หลี่ ฟู่ เซิน ๒๕๓๙: ๒๑๔-๒๑๕)



หอ “เจ้าเมือง” อารักษ์บ้าน ไทใหญ่
หมู่บ้านทุ่งมะลิ้าน แม่ฮ่องสอน
(ได้รับความอนุเคราะห์ภาพจาก Nicola
Tannenbaum)



ศาลปู่ตา
บ้านสิงห์ อ. เมือง จ. ยโสธร



ศาลหลักเมือง จังหวัดยโสธร

๒.๒ การผนวกรวมความเชื่อระหว่างใจบ้าน กับ เสือบ้าน

ในวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนชาติไทมีการแยกระหว่าง ใจบ้าน (heart of the village) กับ เสือบ้าน หรือ เจ้าบ้าน (village guardian spirit) แต่เดิมคนลื้อเคยคิดว่า “เสาใจบ้านเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงจุดศูนย์กลางของหมู่บ้านหรือเป็นเสมือนขวัญของหมู่บ้าน” (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๕๑: ๕๘) ในกรณีของบ้านไม้ลุงชน คนลื้อได้บอกว่า เมื่อตั้งชุมชน ศาลเจ้าบ้านซึ่งคือ อารักษ์บ้าน อยู่ท้ายหมู่บ้านในเขตป่าทึบ ไม่สะดวกต่อการเช่นสรวงบูชา จึงมีการอัญเชิญ

“เจ้าบ้าน” มาอยู่ร่วมกับใจบ้านที่ตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ต่อมาได้รับเจ้าหลวงคำแดงซึ่งเป็นพี่อารักษ์ของ “เจ้าถิ่น” คือของคนไทยวนล้านนา ศาลเจ้าพ่อคำแดงจึงมีสถานะเป็น “เจ้าบ้าน” หรืออารักษ์บ้านไม้ลุงชน และได้ตั้งศาลอยู่กลางหมู่บ้านรวมกับเสาใจบ้าน ๕ เสา ในแง่นี้ ใจบ้าน จึงเปลี่ยนสถานะและบทบาทเป็นอารักษ์บ้านที่ผู้คนเห็นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองชาวบ้านและหมู่บ้านเสมือนเป็นอารักษ์บ้าน



เสาใจบ้าน ๕ เสา ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับกับศาลเจ้าพ่อคำแดง
ใจบ้านจึงมีสถานะกลายเป็นอารักษ์ของบ้านไม้ลุงชน

การที่ชาวบ้านที่บ้านไม้ลุงชนเริ่มไม่แยกแยะระหว่าง ใจบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน กับ เจ้าบ้าน ซึ่งนับเป็น อารักษ์บ้าน นับเป็นพลวัตของความเชื่อที่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งก็สอดคล้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อกาลเวลาผ่านไปในพื้นที่อื่นๆ เช่นกัน เช่น ในหมู่บ้านไทใหญ่ที่แม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน Nicola Tannenbaum (1990) เขียนบทความเรื่อง “The Heart of the Village: Constituent Structures of Shan Communities” เล่าว่า จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในปี ๑๙๗๙-๑๙๘๑ ในช่วงเวลานั้น ที่หมู่บ้านทุ่งมะส้าน อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีเสาใจบ้านอยู่ในหอใจบ้าน และก็มีหอเจ้าเมืองที่เป็นที่อยู่ของอารักษ์บ้าน “เจ้าเมือง” ในหมู่บ้านนี้จะ “ได้รับเชิญ” ในวันพระให้ไปรับศีลและฟังพระเทศน์ รวมทั้งถ้าชาวบ้านมีงานบวช งานแต่งงาน หรืองานปอยใดๆ ก็ก็ต้องบอกกล่าว “เจ้าเมือง” ด้วยเสมอ (Tannenbaum, 1990: 32) แต่จากการที่ผู้เขียนได้พูดคุยกับอาจารย์ Tannenbaum เมื่อสิงหาคม ๒๕๕๓ อาจารย์ Tannenbaum บอกว่า ปัจจุบันนี้ชาวบ้านเริ่มบอกไม่ได้ว่า ใจบ้าน และ เจ้าเมือง ต่างกันอย่างไรและเห็นว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านเช่นเดียวกัน

ผู้เขียนจึงขอตั้งข้อสังเกตว่า ได้เกิดพลวัตของการผนวกรวมความเชื่อระหว่าง ใจบ้าน กับ อารักษ์บ้าน เข้าด้วยกัน ใจบ้านจึงได้กลายมาเป็น อารักษ์บ้าน ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านจะกราบไหว้ เช่นสรวงบูชาและบนบานศาลกล่าว ขอพร และขอความคุ้มครองในสังคมปัจจุบัน

๒.๓ การผนวกรวมระหว่างผีอารักษ์ ผีบรรพบุรุษ และผีวีรบุรุษ

ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตว่า ในทางวิชาการ เราแยกความแตกต่างระหว่างผีอารักษ์ (guardian spirit) ผีบรรพบุรุษ (ancestor spirit) และผีวีรบุรุษซึ่งอาจเป็นวิญญาณของเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ผู้มีวีรกรรมอันยิ่งใหญ่เป็นวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์ (legendary hero/historical hero) แต่จากหลายๆ กรณีศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีต่างๆ ในชุมชนชนชาติไทกลุ่มต่างๆ พบว่า อาจมีการผนวกรวมผีประเภทต่างๆ เข้าด้วยกันได้

ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวซึ่งมีความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในฐานะอารักษ์บ้าน พบว่ามีการผนวกรวมระหว่างผีปู่ตากับผีวีรบุรุษผู้ก่อตั้งชุมชน Yukio Hayashi

(2003) เขียนบทความเรื่อง “Reconfiguration of Village Guardian Spirits among the Thai-Lao in Northeast Thailand” ได้อธิบายว่า ชาวบ้านมองผีปู้ตา เป็น “เจ้าของบ้าน” (the owner of the village) และ มองผีปู้ตาว่าเป็นผีบรรพบุรุษ (old ancestors) ด้วย (Hayashi, 2003: 190) รวมทั้งเป็นผีที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของไร่นา และนับว่าเป็นผีที่มีสถานภาพสูงสุด สูงกว่าผีตาแฮกในนาลุ่ม และผีไร่บนเขา เวลาเช่นสรวงบูชาต้องไหว้ผีปู้ตาก่อน (Hayashi, 2003: 195) Hayashi ยังบอกด้วยว่า ในหลายหมู่บ้านในอีสานที่ตั้งรกรากโดยคนที่อพยพมาจากฝั่งลาว ผีปู้ตาอาจเป็น “ผีวีรบุรุษ” ผู้ก่อตั้งชุมชน (founders’ spirits) ก็ได้ ดังนั้น ผีปู้ตาในความเชื่อของคนอีสานอาจเป็นได้ทั้งผีปู้ตาที่เป็นอารักษ์หมู่บ้านที่ไม่มีตัวตน และมีทั้งผีปู้ตาที่เป็นวิญญาณของอดีตนักรบหรือผู้นำของคนอีสานที่อพยพมาจากลาว ในกรณีนี้ อารักษ์ของหมู่บ้านจึงมีที่มาจากประวัติของผู้ก่อตั้งชุมชนได้ด้วย

ในกรณีของไทลื้อในสิบสองปันนา พบว่าการผนวกรวมระหว่างผีอารักษ์เมืองกับผีวีรบุรุษ ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๕๔: ๔๓-๖๒) เขียนเรื่อง “เจ้าเจืองหาญในฐานะเทวดาเมืองเชียงเจือง” กล่าวถึงพญาเจืองซึ่งตามตำนานพื้นเมืองสิบสองปันนาเป็นปฐมกษัตริย์ของชาวไทลื้อผู้มีวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ในการรบศัตรูปราบปรามเมืองต่างๆ นเสียชีวิตในสนามรบ ชาวไทลื้อจึงยกย่องนับถือเป็น “เจ้าเจืองหาญ” สร้าง “หอเทวดาเจืองหาญ” ให้อยู่และเซ่นไหว้ในฐานะเทวดาบ้านและเทวดาเมือง และเป็นอารักษ์ประจำเมืองเชียงเจือง (ประคอง นิมมานเหมินท์, ๒๕๕๔: ๔๙) ชาวเมืองเชียงเจืองได้จัดพิธี “เลี้ยงเมือง” เพื่อบูชาเจ้าเจืองหาญอย่างยิ่งใหญ่สืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นว่าปรากฏการณ์การผนวกรวมผีอารักษ์ กับ ผีบรรพบุรุษ และผีวีรบุรุษเป็นเรื่องที่น่าสนใจอันเป็นข้อสังเกตที่ได้จากกรณีศึกษาความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทซึ่งอาจจะมีการศึกษาเปรียบเทียบกับชาติพันธุ์อื่นๆ ต่อไป

๒.๔ “แม้ว่าบ้านเมืองทันสมัย แต่ยังอนุรักษ์ใจบ้านอยู่”

จากการสำรวจภาคสนามในหมู่บ้านชนชาติไทหลายกลุ่ม พบว่า แม้บ้านเรือนจะเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย แต่ชาวบ้านก็ยังมีส่วนที่จะอนุรักษ์เสาะใจบ้านเอาไว้ โดยการสร้างใหม่เพื่อให้คงไว้เป็นร่องรอยของบริเวณที่เคยเป็น “หัวใจ” ของหมู่บ้าน เช่น ที่สิบสองปันนา ขณะนี้เรือนทึลื้อดั้งเดิมมุงหลังคาปีกไม้หรือใบไม้ได้ปรับเปลี่ยนเป็นบ้านตึกสมัยใหม่โดยเฉพาะบ้านในเขตเมืองเชียงรุ่ง แต่ที่น่าสนใจคือ ใจบ้าน ยังได้รับการอนุรักษ์อยู่ แม้จะวางอยู่ในตำแหน่งที่อยู่ในเขตบ้านของปัจเจกบุคคล เนื่องจากมีการขยายพื้นที่ทับซ้อนที่ที่เป็นที่ตั้งของใจบ้านเดิม และจากภาพข้างล่างนี้ จะเห็นทั้งหอเสื่อบ้าน ใจบ้าน และศาลพระภูมิซึ่งคงได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมไทย



หอเสื่อบ้าน ใจบ้าน และศาลพระภูมิ
บ้านก่อ เชียงรุ่ง สิบสองปันนา

(ได้รับความอนุเคราะห์ภาพจากศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์)



ใจบ้านที่สร้างใหม่ ของบ้านศรีบุญเรือง (ไทลื้อ) อ. แม่สาย จ. เชียงราย

จากข้อมูลภาคสนามที่ผู้เขียนได้ไปเห็นชุมชนไทลื้อที่บ้านลวงเหนือ อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๕๕๓ ชาวบ้านก็พยายามอนุรักษ์เสาะใจบ้านไว้ โดยการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “หลั๊กกลางใจบ้าน” ขึ้นมาใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ เพื่อถาวรรักษาความเป็นหมู่บ้านไทลื้อ และบูชา “หลั๊กกลางใจบ้าน” นั้นเสมือนหนึ่งการบูชา “เจ้าบ้าน”* หรือผีอารักษ์บ้านนั่นเอง



“หลั๊กกลางใจบ้าน” ที่คนไทลื้อสร้างขึ้นใหม่ในที่เดิมเพื่ออนุรักษ์ไว้
บ้านลวงเหนือ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่

ที่บ้านหลวงใต้ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่ เมื่อมีการสร้างบ้านสมัยใหม่ และได้ขยายบริเวณบ้านทับซ้อนบริเวณที่เคยตั้งศาลเจ้าบ้าน แต่ก็พยายามอนุรักษ์ศาลเจ้าบ้านนั้นไว้ที่เดิม ศาลเจ้าบ้านจึงตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านของปัจเจกบุคคล ไม่ได้อยู่ในที่สาธารณะที่ชาวบ้านทุกคนจะเข้าถึงได้เช่นแต่ก่อนอีกต่อไป



หอเสื่อบ้านบ้านหลวงใต้ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่
ตั้งอยู่ในตำแหน่งเดิม แต่ปัจจุบันอยู่ภายในบริเวณบ้านของบุคคล

๒.๕ “ใจบ้าน และ อารักษ์บ้าน” ในฐานะเป็นสื่อแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์

ใจบ้าน หรือ หลักกลางใจบ้าน หรือ เสื่อบ้าน ที่ได้รับการสร้างใหม่เพื่ออนุรักษ์ตั้งได้กล่าวถึงในหัวข้อข้างต้นเหล่านั้น อาจมองในอีกมุมหนึ่งได้ว่า เป็นสื่อแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ เพราะคนไทลื้อในจังหวัดเชียงรายและเชียงใหม่อาศัยอยู่ท่ามกลางคนไทยวนและคนชาติพันธุ์อื่นๆ เครื่องหมายแสดง อารักษ์บ้าน จึงเป็นอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในแง่นี้

ที่บ้านหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ใกล้เคียง กับบริเวณที่ตั้ง “หลักกลางใจบ้าน” มีป้ายโปสเตอร์รูปเจ้าหม่อมคำลือ ซึ่งเป็นกษัตริย์ไทลื้อองค์สุดท้าย และมีสาวไทลื้อแต่งตัวชุดไทลื้อเพื่อประกาศอัตลักษณ์ไทลื้อในบริบทของจังหวัดเชียงใหม่



หลักกลางใจบ้าน ไทลื้อ บ้านลวงเหนือ
อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่



รูปเจ้าหม่อมคำลือ กษัตริย์ไทลื้อองค์สุดท้าย
ในภาพโปสเตอร์ที่ปิดไว้บนกำแพงใกล้ๆ กับ “หลักกลางใจบ้าน” บ้านลวงเหนือ
อ.ดอยสะเก็ด

ที่น่าสนใจคือ ที่บ้านลวงใต้ อ. ดอยสะเก็ด จ. เชียงใหม่ มีป้ายโฆษณาเชิง
ท่องเที่ยวจากกรมถนนให้ไปเที่ยว “บ้านไทลื้อ” ซึ่งเป็นตัวอย่างบ้านไทลื้อจำลอง ใน
เรือนใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์ ภายในมีหูกทอผ้า เครื่องดนตรี เครื่องใช้พื้นบ้าน

มีภาพที่เป็นบันทึกวันท้อลื้อ มีภาพดาววัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ (นักการเมืองของไทย เชื้อสายท้อลื้อ) ด้านหน้าเรือนท้อลื้อมีแผนที่แนะนำสถานที่ต่างๆ ในหมู่บ้านหลวงใต้ จะสังเกตเห็นข้อความบอกตำแหน่งของหอเลื้อบ้าน



เรือนท้อลื้อจำลอง
บ้านหลวงใต้ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่



แผนที่ที่อยู่หน้าเรือนท้อลื้อจำลอง มีระบุตำแหน่งของหอเลื้อบ้านในหมู่บ้าน

นอกจากนั้นในบริเวณเดียวกันเป็นที่ตั้งสมาคมไทลื้อภาคเหนือ ทั้งหมดนี้ นับเป็นสิ่งหนึ่งที่ใช้แสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนไทลื้อในบริบทของจังหวัด เชียงใหม่



บ้านลวงใต้ อ.ดอยสะเก็ด ที่ตั้งของสมาคมไทลื้อแห่งประเทศไทย
สาขาจังหวัดเชียงใหม่

Yuji Baba (2550: 260-277) เขียนบทความเรื่อง “Changing ritual of Tai Lue in the recent trans-national movement: The case study of the Tai Lue villages in Nan province, northern Thailand” ได้ตั้งข้อสังเกตว่าคนไทลื้อที่อพยพมาจากสิบสองปันนามาอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทยมีความพยายามในการดำรงรักษาชาติพันธุ์ไทลื้อและแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทลื้อ โดยเฉพาะที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยาซึ่งมีคนไทลื้ออาศัยอยู่มากที่สุดนั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้จัดประเพณี “สืบสานตำนานไทลื้อ” และตั้งแต่นั้นมาก็จัดเป็นประจำทุกปี กลายเป็นศูนย์รวมชาวไทลื้อ ทำให้คนไทลื้อในอำเภอแม่สาย เชียงราย เชียงของ เชียงแสน ลำพูน และลำปาง ต่างก็มาร่วมงานประจำปีนี้ และต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้ตั้ง “สมาคมไทลื้อแห่งชาติ” ที่อำเภอเชียงคำโดยลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชาวไทลื้อ และเคยเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงแรงงาน หมู่บ้านไทลื้อต่างๆ ในภาคเหนือก็พยายามรื้อฟื้นและ “สืบสานตำนานไทลื้อ” (Yuji Baba, ๒๕๕๐: ๒๖๒)

Yuji Baba ได้เล่าว่า มีคนโทลื้อที่อพยพจากเมืองหล้า สิบสองปันนามาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน เมื่อตั้งหมู่บ้านได้ก็ได้ประกอบพิธีบูชาอารักษ์บ้านตามแบบที่เคยทำสมัยที่อยู่ที่เมืองหล้า ต่อมาได้มีการผนวกรวมพิธีบูชาอารักษ์บ้านกับการบูชาวิญญาณเจ้าเมืองหล้า เรียกว่า พิธีบูชาเจ้าหลวงเมืองหล้า ในยุคที่มีการแสดงอัตลักษณ์โทลื้อผ่านประเพณี คนโทลื้อที่อำเภอท่าวังผาก็ได้เลือกการจัดพิธีบูชาเจ้าหลวงเมืองหล้าให้เป็นอัตลักษณ์โทลื้อแห่งอำเภอท่าวังผา (Yuji Baba, ๒๕๕๐: ๒๖๒)

ความสันทาย

ในขณะที่สังคมไทยปัจจุบันเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างมาก แต่สังคมไทยอีกด้านหนึ่งก็ยังสะท้อนความต้องการความมั่นคงทางจิตใจของผู้คนในสังคม ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีโลกที่ดำเนินไปอย่างคู่ขนานกับโลกทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือ โลกทางพิธีกรรมและศาสนาซึ่งเป็นโลกทางจิตวิญญาณ จนเกือบจะกล่าวได้ว่า ยิ่งสังคมพัฒนาไปในทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และวัตถุนิยมมากเพียงใด มนุษย์ยิ่งรู้สึกว่าหิวและต้องการความมั่นคงทางจิตใจซึ่งพิธีกรรมทางศาสนาเป็นกิจกรรมและพื้นที่ที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคมในส่วนนี้ได้

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์ก็เป็นกลไกทางวัฒนธรรมอันหนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจและสังคมซึ่งเป็นประเพณีที่ปฏิบัติอย่างแพร่หลายในวัฒนธรรมของชนชาติไทและในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆในอุษาคเนย์และในเอเชีย เราจึงไม่สามารถปฏิเสธความสำคัญและการดำรงอยู่ของโลกแห่งความเชื่อพิธีกรรมและศาสนาดังกล่าวนี้อีก

ในยามที่บ้านเมืองประสบปัญหา เช่น ในช่วงที่ประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติหรือประสบปัญหาทางการเมืองหรือเศรษฐกิจ นำสังเกตว่า จะมีคณะบุคคลหรือองค์กรระดับจังหวัดหรือระดับชาติจัดการประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจ เช่น การระดมพระสงฆ์จำนวนมากมาสวดมนต์ที่กรุงเทพฯ หรือในทางภาคเหนือมีการประกอบพิธีสืบชะตาเมือง พิธีสืบชะตาแม่น้ำ พิธีบวชป่า เหล่านี้เป็นภาพรวมที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของพิธีกรรมและศาสนาในการถ่วงดุลย์ให้คนในสังคม

รู้สึกสบายใจขึ้น มีขวัญและกำลังใจมากขึ้น

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในแต่ละพื้นที่เป็นความคิดของคนไทยและคนในอุษาคเนย์ ดังจะเห็นได้ว่า ในสังคมของชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆล้วนมีความเชื่อเรื่องผีอารักษ์ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ ทั้งในระดับหมู่บ้าน ระดับเมืองและในระดับประเทศ บทสังเคราะห์และบทอภิปรายเกี่ยวกับบทบาทและการดำรงอยู่ดังกล่าวมานี้ นับเป็นเพียงองค์ความรู้ที่เป็นส่วนย่อยๆ (jigsaw) ที่จะเป็นส่วนหนึ่งในภาพใหญ่ของการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและการดำรงอยู่ของโลกแห่งพิธีกรรมและจิตวิญญาณของมนุษยชาติโดยรวมต่อไป

บรรณานุกรม

ฉลาดชาย รมิตานนท์. **ผีเจ้านาย**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๗.

ประคอง นิมมานเหมินท์. **เจ้าเงาะหาญ: วิรบุรุษไทลื้อ ตำนาน มหากาพย์ พิธีกรรม**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พุ่มพวง อภิวงศ์. **การใช้คติชนในการสร้างอัตลักษณ์ไทลื้อในบ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ปีการศึกษา ๒๕๕๐.

ภัทราภรณ์ จินดาวงศ์. **การดำรงอยู่และบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอารักษ์เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **ไทลื้อ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไท**. ๒๕๕๑.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. **รัฐฉาน (เมืองไต) พลวัตของชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๒.

หลี่ ฟู เซิน และคณะ. **ชาวจ้วง**. เชียงใหม่: สุรวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๔.

อัมพิกา ยะคำป้อ. **พลวัตและบทบาทของความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านไม้ลูงขน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
อานันท์ กาญจนพันธ์ุ. “พิธีไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา” ใน **สังคมและ
วัฒนธรรมในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร,
๒๕๔๒.

Baba, Yuji. “Changing ritual of Tai Lue in the recent trans-national
movement: The case study of the Tai Lue villages in Nan
province, northern Thailand” ใน **ข้ามขอบฟ้า ๖๐ ปี ชิกเอารู
ทานาเบ**. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ๒๕๕๐, หน้า ๒๕๙-
๒๗๗.

Hayashi, Yukio. “Reconfiguration of Village Guardian Spirits among the
Thai-Lao in Northeast Thailand” In **Founders’ Cults in
Southeast Asia: Ancestors, Polity, and Identity**. Eds. By Nicola
Tannenbaum and Cornelia Kammerer. Yale University Southeast
Asia Series, 2003. pp. 210-226.

Kammerer, Cornelia. Spirit Cults among Akha Highlanders of Northern
Thailand. In **Founders’ Cults in Southeast Asia: Ancestors,
Polity, and Identity**. Eds. By Nicola Tannenbaum and Cornelia
Kammerer. Yale University Southeast Asia Series, 2003.
Pp. 40-68.

Raenchen, Oliver. “The Tai Lak: Ritual and socio-political function” **Tai
Culture** 1998, Vol 3 (2): 142-157.

Reichart, Peter and Pathawee Khongkhunthian. **The Spirit House of
Thailand**. Bangkok: White Lotus Press, 2007.

Tannenbaum, Nicola. “Organization of Space” In **Who can compete
against the world : power-protection and Buddhism in Shan
worldview**. Association of Asian Studies, University of Michigan,
1995.

Tannenbaum, Nicola. “The Heart of the Village: Consistent structures of
Shan communities” **Crossroads** 1990, 5: 23-41.

Zhu Liangwen. **The Dai: Or the Tai and their architecture and custom
in South China.** Bangkok: DD Books. 1992.